

บทคัดย่อ

รายงานโครงการ "การศึกษาคุณค่าและฟื้นฟูและอนุรักษ์การเลี้ยงควายในพื้นที่ชุ่มน้ำแก่งละว้า บ้านป่าแดง ตำบลบ้านไผ่ และบ้านละว้า ตำบลเมืองเพีย อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทชุมชน คุณค่าความสำคัญวิถีการสภาพปัญหาการเลี้ยงควาย ประโยชน์ของการเลี้ยงควาย การจัดการริมแก่งพื้นที่ริมแก่ง รวมทั้งแนวทางการฟื้นฟูอนุรักษ์การเลี้ยงควายอย่างยั่งยืนริมแก่งละว้า ความร่วมมือกับหน่วยงานและภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินการวิจัยได้กำหนดคำถามวิจัยว่า แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูอนุรักษ์การเลี้ยงควายในพื้นที่ชุ่มน้ำแก่งละว้า ควรเป็นอย่างไร แล้วจึงดำเนินการวิจัยเพื่อหาคำตอบโดยกำหนดการดำเนินการวิจัย ออกเป็น ๕ ขั้นตอน ดังนี้ **ขั้นที่ ๑ เตรียมการเตรียมทีม/ชุมชน** ประกอบด้วย ประชุมชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจโครงการ รายละเอียดโครงการ วัตถุประสงค์เป้าหมายและแผนงานร่วมกัน รวมทั้งจัดอบรมให้ความรู้แก่นักวิจัยร่วมกับที่ปรึกษา **ขั้นที่ ๒ การศึกษาข้อมูล** ประกอบด้วย เวทีอบรมให้ความรู้การเก็บข้อมูล และพร้อมทั้งลงพื้นที่เก็บข้อมูลโดยใช้เครื่องมือตรวจวัดคุณภาพน้ำและการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ เวทีคุยร่วมกับกลุ่มเป้าหมายและค้นหาเอกสารมือสอง **ขั้นที่ ๓ การกำหนดแนวทางและจัดทำแผน** ประกอบด้วย การศึกษาดูงานโรงเรียนนายอ้อย และ สมาคมคนทาม จังหวัดศรีสะเกษ ปรึกษาหารือ **ขั้นที่ ๔ การทดลองปฏิบัติการ** ประกอบด้วย (บ้านละว้า) จัดเวทีหาทางออกร่วมกันระหว่าง กลุ่มผู้เลี้ยงควายและกลุ่มผู้ทำนารวมถึงมีข้อตกลงร่วมกัน โดยเริ่มแนวทางพูดคุยตั้งแต่ระดับพื้นที่ โดยมีตัวกลางในวงพูดคุย เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน หน่วยงาน อบต. ชลประทาน และได้ข้อสรุปร่วมกัน (บ้านป่าแดง) จัดเวทีพูดคุยเรื่องการทำปุ๋ยชีวภาพจากมูลควาย มีการสำรวจลูกค้าและประชาสัมพันธ์ทางสื่อ กำหนดมาตรฐานและคุณภาพถือปฏิบัติร่วมกัน เช่น ตากแห้ง รูปแบบผลผลิต ขี้ควายแห้ง ผง กระสอบ หรือถุงเล็ก ฯลฯ ถอดบทเรียนบ้านละว้าเป็นแนวทาง **ขั้นที่ ๕ การสรุปและขยายผล** ประกอบด้วย สรุปผลการดำเนินโครงการถอดบทเรียนและสรุปองค์ความรู้ จัดเตรียมทำเอกสารรายงาน จัดเตรียมขยายผล

ผลการวิจัยพบว่า การดำเนินการวิจัยดำเนินการไปตามกิจกรรมที่วางไว้ ตั้งแต่การเก็บข้อมูลโดยพบว่าบริบทของชุมชนทั้ง ๒ แห่งมีความแตกต่างกันบ้านป่าแดง บริบทและวิถีชุมชนส่วนมากจะทำการเกษตร เนื่องจากเป็นพื้นที่โคกริมแก่งละว้า การผลิตจึงมีทั้งทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ เวลาว่างก็จะทำประมงหาปลา ทอเสื่อ ทอผ้า **การใช้ประโยชน์จากแก่งละว้า** ทำนา เลี้ยงสัตว์ หาอยู่หากิน โดยจะทำแต่นาปี ไม่ทำนาปรัง **วิถีการเลี้ยงควาย ที่พักควาย** วิถีชุมชนบ้านป่าแดงกับการเลี้ยงควายจะเป็นอาชีพที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดย สอบถามทุกครอบครัวที่เลี้ยงควาย จะนำเงินที่ได้จากการผูกแขน (ถือเป็นเงินทุนตั้งต้นของการสร้างครอบครัวใหม่) ไปซื้อควาย บางคนไปทำงานนอกพื้นที่ก็จะซื้อฝากพ่อ แม่ ญาติพี่น้องเลี้ยงให้ **รูปแบบการเลี้ยง** บ้านป่าแดงจะปล่อยลงแก่งในช่วงฤดูแล้ง ส่วนฤดูฝนจะมีแปลงเกษตรไว้สำรองหญ้าและอาหารให้ ซึ่งจะตรงกันข้ามกับบ้านป่าแดง **ที่พักควาย** บ้านป่าแดงจะสำรองที่พักควายไว้ในที่ส่วนตัว ดังนั้นการเก็บขี้ควายจึงไม่ต่อเนื่อง หนึ่ง หรือ สองปีจะเก็บครั้ง **การรวมตัวของกลุ่มเลี้ยงควาย** บ้านป่าแดงจะมีการรวมกลุ่มเลี้ยงควายที่ชัดเจน เป็นทางการ และเป็นระบบ ยาวนานหลายปีมาแล้ว สถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลต่อ

การเลี้ยงควายบ้านป่าแดงคือ ชีควายตามถนนในชุมชนมูลควายสกปรก มีกลิ่นเหม็น ทำให้สภาพรอบชุมชนไม่น่าดู รายได้จากการเลี้ยงควายไม่ต่อเนื่อง ส่วนพื้นที่เลี้ยงเคยมีปัญหา แต่สามารถคลี่คลายได้โดยการเจรจา และมีข้อตกลงร่วมกันของชุมชน ดังนั้นแนวทางปฏิบัติจึง **ปฏิบัติการ** บ้านป่าแดงมองไว้ ๒ แนวทางคือ การจัดตั้งโรงเรียนสอนคนสอนควาย และการจัดองค์กรขายชีควาย เพื่อให้มีรายได้ต่อเนื่อง ลดปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชน

บ้านละว้า **บริบทและวิถีชุมชน** บ้านละว้า เป็นพื้นที่น้ำหลากตั้งในที่ลุ่ม อยู่ระหว่างแก่ง กับน้ำชี ดังนั้นชุมชนจึงประสบปัญหาน้ำท่วม พื้นที่ส่วนใหญ่ทำนา ไม่มีทำไร่ หาปลาในแก่งละว้า ทำปลาร้า ปลาสาม และระยะหลังเริ่มมีการทอผ้าไหมมัดหมี่ มีการตั้งโรงงานขนาดเล็ก ต่อมาพัฒนาการทำผ้าไหมขยายต่อไปเป็นผ้าฝ้าย และทำผ้าพิมพ์ลาย ดังนั้นชุมชนส่วนหนึ่งจึงเป็นธุรกิจทำผ้าส่งทั่วประเทศ ดังนั้นวิธีการทำเกษตรของชุมชนบ้านละว้าลดลง **การใช้ประโยชน์จากแก่งละว้า** ทำนา เลี้ยงสัตว์ หาอยู่หากิน ทำนาปรัง **วิถีการเลี้ยงควาย** เนื่องจากพื้นที่ประสบปัญหาน้ำท่วม **ฤดูน้ำหลาก**บ้านละว้าจึงนำควายไปเลี้ยงในแก่งละว้า โดยมุดน้ำกินวัชพืช และกินหญ้าบนก้อนวัชพืช (เป็นช่วงที่ลำบากที่สุดเพราะต้องพายเรือเฝ้าควาย เพราะไม่เช่นนั้นควายจะไปกินข้าวขาวบ้านที่ทำนาปี ในพื้นที่ส่วนตัวนอกอ่าง) ส่วน**ฤดูแล้ง**จะนำไปเลี้ยงพื้นที่ริมอ่าง และที่ของชาวนาที่เกี่ยวข้องข้าวนาปีออก ส่วนในแก่งจะมีบ้านซีกกค้อ และบ้านละว้าลงไปทำนาปรังในแก่งละว้า **ที่พักควาย** ชุมชนบ้านละว้ามีปัญหาน้ำท่วมจึงนำควายพักรวมกันในแก่ง **ปัญหา** ชุมชนบ้านละว้าเป็นชุมชนเศรษฐกิจเพราะบ้านละว้ามีโรงทอผ้า ชาวนาส่วนใหญ่มีอาชีพทอผ้า ขายผ้าเป็นหลัก คนที่เลี้ยงควายก็มีจำนวนไม่มาก แต่จำนวนควายของแต่ละคน จำนวนมาก สูงสุดเกิน ๑๐๐ ตัว / ๑ ครอบครัว และไม่มีพื้นที่สำรองไว้ในช่วงน้ำหลากและชุมชนไม่สามารถจัดการพื้นที่ได้ด้วยตัวเองได้ **ปฏิบัติการ** บ้านละว้ามีปัญหาเรื่องการจัดการพื้นที่เลี้ยงควาย ซึ่งมีปัญหาการแย่งชิงพื้นที่ของคนเลี้ยงควาย กับกลุ่มอาชีพอื่นที่มาที่หลัง คือ การทำนาปรัง และการปลูกอ้อย ดังนั้นการจัดเวทีหาทางออกร่วมกันในกอ การแบ่งปันการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วม ความเป็นธรรม และความเท่าเทียม ของคนในชุมชนเป็นสำคัญ ผลจากเวทีได้มีข้อตกลงในการใช้พื้นที่แก่งละว้า หรือการทำกิจกรรมอื่น กับ การเลี้ยงควาย เช่น ทำนาปรังรอบเดียว ไม่ต้องทำนาต่อ เพราะช่วงนาต่อขอเว้นพื้นที่ในการเลี้ยงควาย ทั้งนี้ ที่ประชุมได้มีข้อเสนอในการจัดทำข้อตกลง โดยมีผู้นำ กลุ่มทำนา กลุ่มเลี้ยงควาย และส่วนที่เกี่ยวข้อง ลงนามในข้อตกลงร่วมกัน